

ETNOLOGIE ȘI CULTUROLOGIE

Valentin ARAPU

FÂNTÂNA ȘI FÂNTÂNARUL:
INTERFERENȚE ETIMOLOGICE ȘI ETNOCULTURALE*

CZU: 398.3

<https://doi.org/10.52603/rec.2024.36.01>

Rezumat

Fântâna și fântânarul: interferențe etimologice și etnoculturale

În percepțiile tradiționale, fântâna era considerată în primul rând o sursă de apă potabilă, dătătoare de viață omului și animalelor din gospodărie. Cuvântul *fântână* este de origine latină, având la bază termenul *fons* (pl. *fontis*), cu sensul de izvor, origine, început. Construcția unei fântâni constă dintr-o serie de componente și etape, care urmează a fi parcurse de meșterul fântânar, cu ajutorul sătenilor implicați. Un meșter fântânar este persoana care sapă, construiește, repară sau întreține fântâni. În Moldova medievală nu existau bresle ale fântânarilor, meseria însă era practică de țărani la sate și de meșteri străini invitați la curțile domnești. Conform tradiției populare, fântânarul trebuia să respecte o serie de reguli stricte de igienă personală, să se abțină de la relații intime pe durata construcției, să fie evlavios, să nu se certe cu nimeni, să nu comită păcate de moarte și să aibă o bună reputație în comunitate și în satele învecinate. Femeile nu aveau voie să meargă la locul de construcție a fântânii, întrucât se credea că izvorul va seca sau chiar fântâna se va prăbuși. În timp ce bărbații săpau fântâna, femeile pregăteau bucate, așezau masa și ofereau *pomeni* – căldări, prosoape, colaci, adică daruri speciale celor care participau la această activitate comunitară.

Cuvinte-cheie: fântână, fântânar, tradiții, obiceiuri, sate.

Резюме

Колодец и колодезных дел мастер:
этимологические и этнокультурные
интерференции

В традиционных представлениях колодец рассматривался прежде всего как источник питьевой воды, дающий жизнь людям и животным в хозяйстве. Слово колодец (*fântână*) имеет латинское происхождение и основано на термине *fons* (мн. *fontis*), означающем источник, происхождение, начало. Техническое строительство колодца состояло из ряда компонентов и этапов, которые должен был выполнить мастер по колодцу при помощи селян, участвовавших в этой деятельности. Колодезных дел мастер – это человек, который роет, строит, ремонтирует и чистит колодец. В средневековой Молдове не было цехов колодезных дел мастеров, но профессией занимались местные крестьяне в селах и приглашенные иностранные мастера при господарских дворах. В народных традициях колодезных дел мастер должен был соблюдать ряд строгих правил личной гигиены, отказаться от интимных связей во время строительства, быть благо-

честивым, ни с кем не ссориться, не совершать смертного греха, иметь безупречную репутацию в своём и соседних селах. Женщин не допускали на место строительства колодца, иначе люди считали, что родник пересохнет, или хуже – колодец обрушится. Во время рытья и строительства колодца женщины готовили еду, накрывали стол, а затем преподносили *поману* (*pomeni*) – ведра, полотенца, калачи, т. е. особые дары мужчинам, участвовавшим в этой общественной деятельности.

Ключевые слова: колодец, колодезных дел мастер, традиции, обычаи, сёла.

Summary

The water well and the well sinker: etymological and ethnocultural interferences

In traditional perceptions, the water well was seen primarily as a source of drinking water, a source of life-giving water for humans and animals in the household. The word *fântână* is of Latin origin, with its root word *fons* (pl. *fontis*), meaning spring, origin, beginning. The technical construction of the well consisted of a series of components and stages to be carried out by the well sinker, assisted by the villagers involved in the activity. The well sinker is the person who digs, builds, repairs and cleans the well. In medieval Moldova there were no guilds of well workers, but the profession was practiced by peasants in the villages and by foreign craftsmen invited to the royal court. According to popular tradition, the fountain sinker had to observe a series of strict rules of personal hygiene, renounce intimate relations for the duration of the construction, be pious, not quarrel with anyone, not commit the sin of death, and have a good reputation in the community and in neighboring villages. Women were not allowed at the well construction site, otherwise people believed that the spring would dry up or even the well would collapse. During the digging and building of the well, the women prepared dishes, set the table and then offered *pomeni* – buckets, towels, *colaci*, i.e. special gifts to the men who participated in this community activity.

Key words: water well, well sinker, traditions, customs, villages.

Argument. Printre reperele identitare și culturale ale neamului românesc întotdeauna s-au aflat la loc de cinste fântâna, ca sursă de apă dătătoare de viață, și fântânarul, meșterul care o săpa și o zidea din piatră. De-a lungul timpului, poporul a dezvoltat numeroase proverbe, zicale și ghicitori care laudă

și glorifică rolul fântânii în viața omului: „Cea mai bună băutură / Este apa din fântână” (Robea 1998: 33); „Când sacă apa, se cunoaște prețul fântânii”; „Nu tulbura fântâna ce te-a îndestulat”; „Nu scuipa-n fântâna părăsită, că ți-a veni rândul să bei dintr-însa” (Cuțeu 2006: 138); „La fântâna bună, / Mulți oameni s-adună” (Biserica) (Robea 1998: 105).

În textul biblic, referirea la fântână nuanțează ideea că toată viața omului „este în fond subînținsă de relația cu Dumnezeu”: „Frica de Domnul e fântână de viață, pentru a ocoli lațurile morții” (*Proverbe* 14, 26-27) (Cele 2015: 89), iar fidelitatea conjugală este izvorul fericirii: „Bea apă din puțul tău, din izvoarele fântânii tale”; „Să fie fântâna ta binecuvântată, bucură-te de femeia tinereților tale: căprioară iubitoare, ciută plină de farmec, sânii ei să te îndestuleze în toată vremea, de iubirea ei îmbată-te mereu” (*Proverbe* 5, 15-22) (Cele 2015: 79).

Sursele documentării. În satele din partea de nord a Republicii Moldova, mai persistă amintirea fântânarilor de cândva, care cu multă trudă și sacrificii săpau și construiau fântâni de piatră. Unii dintre urmașii săpătorilor de fântâni încă mai încearcă să practice această meserie dificilă, care din vechime a fost conexă unei profesii de bază.

În pofida faptului că în trecut nu au existat bresle ale fântânarilor în Țara Moldovei, totuși această meserie era exercitată de săteni, iar pe lângă curțile domnești erau invitați meșteri din alte țări. Fiecare fântână are propria sa istorie, pornind de la săpat și zidire, punere în funcțiune, exploatare, curățare, iar dacă nu este îngrijită devine părăsită și în cele din urmă dispare.

Tradițiile, obiceiurile și regulile de mentenanță a unei fântâni erau transmise din generație în generație, iar fântânarii erau pilonii acestei construcții sociale, culturale și identitare. Documentarea de teren, pe care am realizat-o în timpul studiului de caz, s-a centrat pe locuitorii satului Briceva (com. Țirnova, r-nul Dondușeni), o comunitate cu populație mixtă în care locuiesc acum etnici români/moldoveni, ucraineni și ruși. Pentru prima dată, satul Briceva este menționat în 1836, cu statut de colonie agricolă evreiască care în scurt timp s-a transformat într-un târg prosper.

Actualmente, în memoria colectivă a sătenilor persistă doar amintirile performanțelor economice de cândva, asociate cu câteva case și fântâni evreiești, zidite din piatră și păstrate până în zilele noastre. Respectiv, consemnările memorialistice le-am spicuit prin metoda chestionării și interviuării de la Ghenaie Taran (Vezi: Foto 1)¹, Galina Cuhareva (Vezi: Foto 2)², Larisa Jidraș (Vezi: Foto 3)³, Elena Rotari (Vezi: Foto 4)⁴ și Svetlana Spivac (Vezi: Foto 5)⁵.

Repere etimologice. În percepția contemporană, fântâna reprezintă o „construcție constând dintr-o groapă cilindrică sau prismatică (cu pereți pietruți) cu ghizduri împrejur, săpată în pământ până la nivelul unui strat de apă și care servește la alimentarea curentă cu apă în mediul rural” (Vezi: Foto 6).

Într-un alt context, fântâna este o „construcție de zid, de piatră etc. care adăpostește o sursă de apă (venită prin conductă), servind la distribuirea apei sau ca element arhitectonic decorativ (în parcuri, pe străzi etc.)” (Dicționar 1996: 371; Comșulea et al. 1995: 223).

Cuvântul *fântână* este polivalent, desemnând: a) un puț cu cumpănă lungă; b) „locul unde curge apă”; c) „clădire pe un asemenea loc: *fântână monumentală*”; d) la modul figurat sunt specificate „documente, texte originale: *fântânile istoriei*”; e) „nume dat coșului de fum al unei case țărănești” (Șăineanu 1929: 243).

Termenul *fântână* este de obârșie latină, la origini având cuvântul *fontana* (Dicționar 1996: 182; Bușoi 2017: 182), iar *fontānus* este un adjectiv cu sensul de „izvor” (Crăcea 2009: 392; Ionescu 1992: 86). În latină (*aqua*) *fontana* (Șăineanu 1929: 243), fântâna era desemnată prin termenul *fons* (pl. *fontis*), având și sensul de izvor, origine, început (Crăcea 2009: 81, 392), cauză (Ionescu 1992: 86). În lucrarea sa „Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787” (d’Hauterive 1902; Iorga 1995: 36; Mihordea 1935: 33-39), contele Alexandre d’Hauterive alcătuiește un tabel care „dovedește că cele patru limbi romanice vorbite au mai multe legături între ele, decât fiecare în parte cu cea latinească”. Printre termenii latini figurează cuvântul *fons*, din care, respectiv, descinde în franceză – *fontaine*, în italiană – *fontana*, în spaniolă – *fuentes*, în română (moldave) – *fontina* (d’Hauterive 1902: 277).

Fântâna este sinonim cu *puț*, *cișmea*, complementar mai însemnând izvor, sursă, obârșie (Bulgăr 1995: 104, 240; Comșulea et al. 1995: 223). Fântâna reprezintă o „sursă de apă potabilă în mediul rural, constând dintr-o groapă săpată în pământ cu colac sau ghizduri la suprafață”. Fântâna este și o apă subterană „care iese la suprafață printr-un jet subțire” (Eremia 2006: 71). În anumite regiuni desemnează șuvița de „apă subterană care iese (cu putere) la suprafață”. Fântânile se deosebesc după durata curgerii, fiind relevante în acest sens fântânile „permanente, periodice și intermediare” (Vulpe 2002: 183). Prin *fântână săritoare* sau *fântână țîșnitoare* este desemnat havuzul sau bazinul (Hodoș 1929: 293). O fântână săritoare „aruncă apa în stropi fini de tot” (Nuovo 1894: 431). O altă varietate este fântâna „țîșnitoare cu

apă caldă”, adică *geyser* (Șăineanu 1929: 273). În Ardeal era folosit termenul artezian pentru a desemna o „fântână arteziană din care țâșnește apă”, respectiv un sondaj artezian prevedea o cercetare pentru „a găsi izvor în adâncimi” (Hodoș 1929: 23).

Construcția fântânilor avea o serie de trăsături specifice fiecărei zone etnografice. De exemplu, în Transilvania era răspândit tipul de fântână cu *budie* care reprezenta un „izvor captat într-un trunchi scorburos”. Un alt termen regional – *borducă* – desemna o „fântâniță în pădure sau pe răzor [în moșia satului, izvor] la care se pune un trunchi scorburos pe unde curge apă” (Ciobănel et al. 2011: 138, 139, 424). În Moldova o fântână nepietruită era numită *știoalnă*. În Maramureș scorbura de fântână era numită *știob*. Pentru a adăpa vitele pe lângă fântâni era pus un uluc special – *teucă* sau *teică*, numit și *jgheab* de fântână (Șăineanu 1929: 617, 650) (Vezi: Foto 7).

Enea Hodoș menționează că o fântână *neafundă* este numită *știubei* (Hodoș 1929: 193). Termenul *știubei* (pl. *știubeie*) este răspândit și astăzi în satele din zona de nord a Republicii Moldova, în particular în satele Scăieni și Țirnova (r-nul Dondușeni), desemnând tubul circular turnat din beton, folosit la construcția fântânii. În localitățile rurale cu populație mixtă, cum este de exemplu satul Briceva (com. Țirnova, r-nul Dondușeni), același element al fântânii este numit *inel* (pl. *inele*). În zona centrală, în satele Jevreni și Dubăsarii Vechi (r-nul Criuleni) este în uz termenul *burlan* (pl. *burlane*).

Componentele tehnice ale fântânii, implicit colacul de piatră al fântânii are și denumirea de *ghizd* (Hodoș 1929: 108). Prin *ghizd* mai era numită „câptușeala de lemn pe dinăuntru puțului” (Șăineanu 1929: 276). Mihai Vinereanu consideră că termenul *ghizd* (*ghizdul*) „se apropie etimologic de lituanianul *gaistu* = *a înconjura*, el aparținând fondului prelatin” (Vinereanu 2008: 396; Bușoi 2017: 182). Zăbrelile de la fântână erau numite *pro-călac* (Hodoș 1929: 45).

În perioada interbelică, Ioan Pop-Reteganul a sistematizat un șir de sfaturi recomandate pentru întreținerea casei țaranului român. Cu referire la fântână, autorul descrie că după ce este zidită din piatră, la suprafața pământului se pune „un strat gros de lespezi de piatră” pe care se așază „cotețul fântânii”. Semnificativ este faptul că acest „coteț al fântânii” se făcea sau din lemn, sau dacă este la îndemână o „baie de piatră bună”, făcută dintr-o piatră groasă „pe care pietrării o scobesc ca un butoiu mare”. Împrejurul cotețului fântânii era prundit bine cu pietriș „ca să fie locul mai ridicat decât curtea”, astfel apa din curte nu s-ar scurge în fântână (Pop-Reteganul 1927: 27). De menționat că în s. Scăieni (r-nul Dondușeni) am descoperit un astfel de „coteț al fântânii”, păstrat dea-

supra unei fântâni nefuncționale de pe coasta râpii din grădina Larisei Cotorcea: „Fântâna este de demult, de prin 1800 și ceva. Fântâna a fost aici, lângă Moș Gavril (Gavril Cotorcea, a. n. 1902 – a. m. 2000), a fost fântână cu cumpână”⁶ (L. C.). Acest „coteț al fântânii” a fost cioplit dintr-o stană de piatră având la bază o platformă patruleteră în mijlocul căreia este cioplit *cotețul* în formă cilindrică (Vezi: Foto 8).

Complementar acestei construcții a fântânii, erau folosite un șir de atribute funcționale, cum ar fi cofa, găleata, ciutura, cana, cârligul, capătul căruia de sus este „înțepenit” de cumpâna fântânii (Vezi: Foto 9). Pe lângă fântânile cu cumpână erau și fântâni „cu roată cu lanț și la capătul lanțului găleata de scos”. În interbelic au început să fie răspândite fântâni cu pompă care, deși erau ferite de pericole, cum ar fi să cadă în ele animale, păsări sau chiar oameni, totuși apa lor „nu-i așa bună” (Pop-Reteganul 1927: 28).

Fântânița este diminutivul de la fântână, la fel ca și *fântânioară*, *fântânea* (Dicționar 1996: 371; Vulpe 2002: 183), *fântânică*, *fântânuță* (Eremia 2006: 71; Vulpe 2002: 183). Fântânița este o „fântână mică și în față” sau „un izvor captat, la suprafață, împrejmuț cu un ghizd de lemn sau de piatră” (Eremia 2006: 71) (Vezi: Foto 10). Diminutivul *fântânică* se raportează atât la fântâna mică și în față – *fântânița*, cât și la domeniul zootehniei, desemnând la modul figural rana „la piciorul vitei” (Șăineanu 1929: 243).

În medicină era folosit termenul *fântânea*, adică o ulcerăție artificială care era incizată în timpul epidemiilor de ciumă. De obicei, o *fântânea* își făcea oricine „la braț sau în altă parte” și pe care „o întreținea ca să nu supureze mereu, chip prezervativ contra ciumei”. Domnul Țării Românești, Nicolae Mavrocordat, a murit la București de ciumă la 14 septembrie 1730, deși avea o asemenea *fântânea*, care în cele din urmă nu l-a scăpat de molimă (Samarian 1935: 153).

Fântânarul. O fântână artificială este numită *cișmea*, de la turcescul *çeşme* (Șăineanu 1929: 135), respectiv cel care o construiește, fântânarul este numit și *cișmigiu* sau, cum era numit odinioară – *suiulgiu* (Hodoș 1929: 60, 190). Fântânarul este persoana care sapă, adică „face, repară sau întreține fântâni” (Dicționar 1996: 371; Comșulea et al. 1995: 223), constructor de *fântâne* (Șăineanu 1929: 243; Vulpe 2002: 183). Lacul și parcul Cișmigiu din București „au fost înființate pe locul grădinilor unui bogat fântânar” (Șăineanu 1929: 751).

În trecutul istoric al Țării Moldovei meșterii fântânari sunt menționați sporadic cu prilejul unor lucrări de construcție. Nu au existat bresle ale fântânarilor, ceea ce era caracteristic și pentru meseriile de constructori, zidari, olari, cărămidari, vâlniceri și dulgheri. Cei mai mulți dintre acești meșteri erau

străini, aduși în special din Polonia, iar începând cu secolul al XVI-lea, din Ardeal.

De exemplu, într-o scrisoare datată cu 12 iulie 1614, Ștefan Tomșa, în legătură cu biserica pe care o ridicase la Curte, îi ruga pe bistrițeni să-i trimită pe „unul de aceea care se pricepe la așezarea fântânilor” (Pavelescu 1939: 105). Totodată, în cutiile unor bresle erau prevăzute anumite sume de bani pentru construcția și întreținerea fântânilor. Astfel, în cutia breslei cizmarilor din Chișinău (1811) banii erau predestinați mai multor categorii de cheltuieli, inclusiv „pentru construcția de poduri și fântâni, cât și pentru alte treburi plăcute lui Dumnezeu” (Tomuleț 2014: 283; Cocârlă et al. 2003: 60).

În percepția țăranilor, „o fântână la casă” era la fel de folositoare ca „un argat harnic”. În același timp, o fântână bună nu „atârna” întotdeauna de voința și puterea oamenilor. Ioan Pop-Reteganul menționa că unii țărani puteau cheltui la construcția unei fântâni „preț de o vacă bună”, dar când aceasta era gata, se dovedea că apa nu era bună de băut sau în scurt timp seca.

Astfel, la facerea unei fântâni trebuiau respectate o serie de reguli stricte: a) fântâna trebuia săpată de parte de gunoaiie sau „gropi mocirloase”, în „locul cel mai zbicit”, adică cel mai uscat, zvântat din ogradă; b) fântâna trebuie săpată pe secetă, în „dricul verii, când sunt secetele cele mai mari, ori în dricul iernii, când asemenea e secetă” (Pop-Reteganul 1927: 26, 30).

Fântânarul trebuia să întrunească o serie de calități comparabile cu virtuțile umane. Importantă era și reputația lui, atât în comunitatea locală, cât și în satele învecinate. Fântânarul era un bărbat credincios, evlavios, un bun gospodar și un familist exemplar. Pentru fântânar erau stabilite mai multe reguli care trebuiau respectate cu strictete. Astfel, el nu avea voie să ucidă animale și păsări, implicit câini, pisici, porci, rațe, găini, adică nu trebuia să comită un păcat de moarte. De asemenea, nu trebuia să facă fapte rele, să nu se certe cu nimeni, iar pe durata întregii perioade de construcție a fântânii urma să fie „cu inima și sufletul curat” (Munteanu 2016: 82).

Percepția oamenilor față de fântânar era polivalentă, acesta bucurându-se de respect și admirație pentru munca pe care o făcea, dar în același timp provoca teamă în rândul oamenilor, „pentru că meseria lor colportă multe taine, considerată ca fiind a celor inițiați”. Prin săparea gropii fântânarul pătrundea în adâncurile pământului, „ceea ce, în mentalitatea tradițională, este interpretat ca o intrare într-o altă lume” (Buzilă 2006: 33). Această fobie era alimentată în imaginarul colectiv și de unele basme populare, în care se spunea că fântânile constituie locul de trai al balaurilor, care nu le permit oamenilor să ia apă.

Pentru a lua apă, oamenii le aduceau ofrandă, oferindu-le „nevinovate fecioare” (Șăineanu 1929: 50).

Fântânarului îi era interzis să aibă relații intime cu soția sa „cu trei zile înainte de a începe săpatul și alte trei zile după ce se termină de săpat fântâna, deoarece trebuie să fie, conform credinței, *neîntinați*, altfel *fuge izvorul*”: „Bărbatul trebuia să fie curat, să nu aibă relații intime cu soția o anumită perioadă și atunci el era admis la fântână” (S. S.). Fântânarul dormea în altă cameră, separat de nevastă, și chiar mânca de unul singur aparte dintr-o farfurie. Uneori evita să discute „până și cu femeile care îl hrăneau” (Buzilă 2006: 33). În cazurile în care lucrau câteva săptămâni sau chiar luni pentru că „dădeau de rocă dură”, fântânarii erau „obligați prin tradiție să-și păstreze puritatea spirituală și trupească” (Munteanu 2016: 82).

Astăzi, meseria de fântânar este pe cale de dispariție, iar puținii dintre gospodarii care o mai practică renunță treptat la metodele tradiționale în favoarea procesului mecanizat de săpare și construcție a fântânilor. Ghenadie Taran este de specialitate pietrar-montor și, în trecut, a săpat ocazional fântâni atât în satul său Briceva, cât și în Federația Rusă, unde a lucrat o perioadă. În consemnările sale memorialistice, Gh. Taran povestește următoarele: „Noi curățăm fântâna, ne adunăm duminica, eu cobor în fântână. Am curățat multe fântâni în Rusia, am săpat multe fântâni la Moscova, manual, trei oameni săpam la o fântână, instalăm *inele*. Nu am clădit fântâni din piatră, doar din *inele*. În sat avem fântâni din piatră, sunt vreo șase, din perioada când locuiau evreii în sat. În Rusia, când săpam o fântână, am dat de o vână puternică de apă și torentul l-a spălat pe un muncitor cu tot cu *inel*, erau muncitori tadjici sau uzbeki cei care săpau. Angajatorul ne povestea că au fost astfel de cazuri când omul era luat de ape împreună cu *inelul*. Săpau până la apele freatice, unde mergea *plavun*, adică un strat lutos, nisipos cu un torent mare de apă și-l spăla pe om împreună cu *inelul*. În sat la noi, Slava Domnului, nu am avut asemenea cazuri tragice” (G. T.).

Semnificativ este faptul că meseria de săpător de fântâni și-a pus amprenta asupra formării toponimelor Fântânița (sat în care locuiau mulți meșteri fântânari) și Ghizdita (de la *ghizd*) din r-nul Drochia. Simbolic, ambele sate fac acum parte din comuna Fântânița, primul fiind sat-reședință, iar cel de-al doilea reprezentând localitatea cu stație de cale ferată.

De la ficțiune la tradiție. În cinematografia basarabeană, tema fântânii și a fântânarului a fost abordată de scenaristul și regizorul Vlad Ioviță, care „era obsedat de ideea Înălțării Fântânii”. La români, fân-

tâna a adunat multiple simboluri, fiind asociată cu izvorul sau „casa apei, dătătoare de viață, alinătoare de sete”, cu popasurile „la drum lung sau în larg de câmpie arsă de soare”. Fântâna reprezintă expresia popasului, a liniștii trecătoare, a reculegerii, toate sălășluind într-o „simplețe genială a fântânii cu cumpană (sub care semn se află mereu neamul nostru)” (Olărescu 2000: 43).

În culturile lumii, fântâna a fost evocată pentru simbolismul său polivalent. În acest context, Federico Garcia Lorca sublinia importanța fântânilor în contextul microcosmosului satelor, al comunicării și socializării oamenilor, respectiv, „satele care nu au fântâni sunt nesociabile, timide, mici la suflet. Fântâna este locul de întâlnire, punctul către care converg toți vecinii, unde se face schimb de impresii și se împropătează spiritele <...>. Satul fără fântână este închis, întunecat și fiecare casă este o lume aparte, care se apără împotriva casei vecine” (Apud Olărescu 2000: 47).

Autorii filmului *Fântâna*⁷ transpun ritualul facerii unei fântâni, „aidoma facerii lumii, la fel ca Marea Creație, legată prin multiple fire cu Pământul și Cosmosul”, iar oamenii care sapă fântâni „par niște demiurghi, veniți de undeva din ceruri să participe la spectacolul Înălțării Fântânii” (Olărescu 2000: 47). Filmul *Fântâna* a dat expresie poetică unor valori perene ale spiritualității românești, punând temelia filmului poetic care reprezintă „trăsătura definitorie a cinematografului național” (Olărescu 2000: 48).

Filmul lui Vlad Ioviță *Fântâna* este menționat în majoritatea surselor ca producție documentară, deși conține și unele episoade de ficțiune. În tradițiile de săpare și zidire a unei fântâni au existat multiple ritualuri și interdicții. Printre tabuurile impuse s-a numărat și interzicerea aflării femeilor în imediata apropiere de locul unde se săpa sau se curăța o fântână, fapt care nu se reflectă în film, întrucât femeile participă la muncile de la suprafață, ajutând la scoaterea coșurilor cu pământ, lut, nisip și pietriș din adâncuri. Anume aceste episoade pot fi considerate de ficțiune, deoarece tradiția existentă în mediul rural este lăsată în umbra percepției și a viziunii proprii a regizorului. Cineaștii din epoca sovietică erau nevoiți să respecte anumite clișee ideologice și propagandistice vizavi de rolul femeii în societatea socialistă, implicit egalitatea ei în drepturi cu bărbatul (o egalitate doar declarată oficial, realitatea fiind cu totul alta), mesajul respectiv fiind proliferat și pe filiera artei, inclusiv a celei cinematografice.

În spoturile de propagandă ale epocii, femeile apar alături de bărbați, îndeplinind cele mai grele munci pe șantierul de construcție, în halele uzinelor, la fabrici, în activitățile mecanizate de pe câm-

purile colhozurilor etc. În *Fântâna* lui Vlad Ioviță, cele câteva femei care apar în imagine efectuează o muncă fizică grea, punând în acțiune un mecanism de scoatere a pământului din fântână. În mod paradoxal, deja în 1973, Vlad Ioviță lansează filmul de ficțiune *Dimitrie Cantemir*⁸, în unul dintre episoadele căruia, când domnul și familia lui trec râul, apare imaginea unui pod umblător⁹, pus în funcțiune printr-un mecanism, similar cu cel din *Fântâna*, de către opt bărbați ocnași, încătușați la mâini și picioare și biciuiți în permanență de supraveghetor, care vroia să intre în grațiile noului său stăpân. Totuși, aceste similitudini de imagine artistică transmit mesaje diferite: în cazul *Fântânii* s-au încălcat tabuuri stricte privind prezența femeilor la construcția fântânii, iar în filmul *Dimitrie Cantemir* munca de salahor a ocnașilor încătușați și biciuiți urma să accentueze clișeele istoriografiei sovietice privind „jugul turcesc” și exploatarea nemiloasă de către otomani a populației Țării Moldovei.

Relevant este faptul că interdicția de a nu admite femeile la actul de înălțare și curățare a unei fântâni persistă și astăzi în mediul rural: „Da femeile o zis că nu trebuie să se apropie acolo când sapă fântâna *capu* izvorul fuge, da numai bărbații stau acolo” (E. R.). Femeile de orice vârstă nu au voie pe durata perioadei cât se sapă fântâna să „se uite la ea și se puteau apropia de ea numai la trei-patru metri, doar pentru a aduce de mâncare lucrătorilor” (Munteanu 2016: 82).

Femeia care a născut nu avea dreptul să se apropie de „o fântână sau izvor timp de 40 de zile”, în caz contrar *fuge izvorul, seacă fântâna* și „poate să rămână locul fără apă pentru totdeauna” (Buzilă 2006: 34). O altă interdicție, cea a uitatului în fântână, era respectată cu strictețe, altfel se credea că pereții fântânii se vor prăbuși, „mai ales dacă la acel moment fântâna ar fi fost nepietruită” (Munteanu 2016: 82).

În timp ce bărbații săpau sau curățau fântâna, femeile pregăteau bucatele. În satul Briceva gospodinele din partea locului povestesc: „ce făceam aceea mâncau, de amiază făceam borș, dimineața ei (bărbații) mâncau acasă <...>, de amiază le făceam o zamă, colțunași, plăcinte” (E. R.). „Femeile pregăteau de toate: plăcinte, friptură, borș” (G. C.), „colțunași, pârjoale, sarmale, vinegretă” (G. T.).

Gospodinele „găteau în special sarmale, friptură, pârjoale foarte gustoase, salate dacă era pe timp de vară, iarna – salate din varză. Masa se punea la umbră, aproape de casă, rareori se așezau bucatele pe fețe de masă, așternute pe pământ. Se dădea de pomană, se cumpărau colaci, lumânări, bomboane, biscuiți. Bărbatul care săpa, fântânarul, primea daruri bogate, o cămașă, un prosop mare. Și alți bărbați primeau cămași, căldări, căni” (S. S.).

Studiu de caz. În satul Briceva, am intervievat patru doamne, două dintre care provin din alte localități, stabilindu-se aici după căsătorie. Elena Rotari (n. 1950) este originară din s. Văratice, r-nul Rîșcani. Larisa Jidraș (n. 1967) este originară din s. Ștefănești, r-nul Florești. Majoritatea absolută a populației din ambele sate o alcătuiesc moldovenii, respectiv și tradițiile, inclusiv construirea unei fântâni, sunt de sorzinte românească.

Astfel, atât E. Rotari, cât și L. Jidraș au contribuit la interferența tradițiilor și obiceiurilor aduse din satele lor cu cele practicate în Briceva, fiecare grup etnic oferind și preluând în schimb elemente tradiționale în ceea ce privește săpatul și construcția fântânii, oferirea pomenilor, pregătirea bucatelor. De exemplu, etnicii ucraineni și ruși au preluat termenii românești *pomana* („на поману”), *fântânar*, *plăcinte* („плацинты”), iar pe mesele organizate după săparea fântânilor erau serviți colțunași – preferința gastronomică a ucrainenilor, la fel și vinul, rânduie sau înlocuit cu țuica.

Pentru Larisa Jidraș, săpatul unei fântâni se asociază cu o sărbătoare pentru săteni, însemnările sale în acest sens fiind relevante și expresive. Astfel, în s. Ștefănești „acolo unde sunt fântâni amplasate mai la o sută de metri una de alta” <...>, „la săpatul unei fântâni participau toți locuitorii, da, erau oameni care cunoșteau lucrul”. „Eram copil și îmi plăcea când se săpau fântânile și toată lumea, aproape toți locuitorii, se adunau. Pregăteau care și mai de care *bunătațuri* pe care le puteau aduce. Se făceau lângă râul Răut, pe mal se făceau multe fântâni. Îmi plăcea, noi ne adunam și ne uitam, la noi mai mult e piatră, sunt dealuri. Se aranjau mesele pe iarbă, fiecare venea cu ceea ce avea mai bun. Toate fântânile de pe malul Răutului erau cu cumpănă, fântânile din sat de pe deal erau deja cu coarbă. Nu erau căldări, dar găleți din lemn, așa le spuneau. Fântânarii erau din partea locului, din Ștefănești. Ei stabileau locul izvorului cu sârme din metal, da, pe malul Răutului mai peste tot locul sunt izvoare. Cât bărbații săpau fântâna, femeile coceau plăcinte, făceau colțunași, se făcea babă, babă neagră, babă albă cum le mai spune. Dar mai mult plăcintele erau la ordinea zilei. Celor care săpau fântâna li se dădeau pomeni, numai decît căldări, prosoape și colac. În Ștefănești se servea vin, țuică – nu. Iată aici, în partea de nord, se servește mai mult țuică. Noi aveam vie, părinții mei, bunei făceau vin. Preotul era chemat la săpatul fântânii, dar în anii mai de încoace, deoarece când am plecat din sat nu mai era biserică, se făcuse muzeu. După ce am plecat din sat s-a restabilit tradiția cu invitarea preotului” (L. J.).

Concluzii: Săpatul și construcția unei fântâni presupun un scenariu prestabilit, alcătuit din tradi-

ții, obiceiuri și interdicții create de-a lungul multor secole și chiar milenii. Rolul principal în acest proces îi revine fântânarului – un bărbat credincios, evlavios, curat la trup și la suflet, respectuos față de oameni și față de lege. Opera zidirii unei fântâni întrunește multiple elemente tradiționale și simbolice, unele dintre ele fiind immortalizate artistic pe filiera cinematografică de regizorul și scenaristul Vlad Ioviță. Cercetarea de teren și documentarea, pe care am realizat-o în satul Briceva, au relevat o realitate oscilând între tradiție și modernitate în ceea ce privește săparea și zidirea unei fântâni, tradiția bazându-se pe amintirile de cândva și pe vestigiile încă păstrate, în timp ce modernitatea a venit ca o soluție la consecințele nefaste ale depopulării și la criza acută de apă potabilă care se agravează în fiecare an.

Lista informatorilor:

Cotorcea Larisa (L. C.), a. n. 1954, s. Scăieni, r-nul Dondușeni.

Cuhareva (Rubliova) Galina (G. C.), a. n. 1954, s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni.

Jidraș Larisa (L. J.), a. n. 1967, s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni.

Rotari (Bujenița) Elena (E. R.), a. n. 1950, s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni.

Spivac Svetlana (S. S.), a. n. 1959, s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni.

Taran Ghenadie (G. T.), a. n. 1967, s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni.

Note:

* Acest articol a fost elaborat în cadrul programului de cercetare: 170101 Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene.

¹ Ghenadie Taran (a. n. 1967), pietrar-montor. Interviu realizat de Valentin Arapu pe data de 9 mai 2024 în s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni. Referințele la acest interviu sunt încadrate în text în paranteze: (G. T.).

² Galina Cuhareva (născută Rubliova) (a. n. 1954), casnică. Interviu realizat de Valentin Arapu pe data de 9 mai 2024 în s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni. Referințele la acest interviu sunt încadrate în text în paranteze: (G. C.).

³ Larisa Jidraș (a. n. 1967), originară din s. Ștefănești r-nul Florești, locuitoare a s. Briceva din 1994, operator la oficiul poștal din s. Baraboi. Interviu realizat de Valentin Arapu pe data de 9 mai 2024 în s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni. Referințele la acest interviu sunt încadrate în text în paranteze: (L. J.).

⁴ Elena Rotari (născută Bujenița) (a. n. 1950), originară din s. Văratice, r-nul Rîșcani, locuitoare a s. Briceva din 1969. Interviu realizat de Valentin Arapu pe data de 9 mai 2024 în s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni. Referințele la acest interviu sunt încadrate în text în paranteze: (E. R.).

⁵ Svetlana Spivac (a. n. 1959), absolventă a școlii medii din s. Tîrnova (1977), artistă, actriță la teatrul de păpuși din Bălți. A gestionat propriul teatru de păpuși în anii '90 ai secolului trecut. A organizat stagii teatrale în diferite raioane ale Republicii Moldova. Teatrul de păpuși a activat pe lângă „Casa profesorului”. Actualmente este locuitoare a s. Briceva. Interviu realizat de Valentin Arapu pe data de 9 mai 2024 în s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni. Referințele la acest interviu sunt încadrate în text în paranteze: (S. S.).

⁶ Larisa Cotorcea (a. n. 1954), contabilă, actualmente pensionară. Interviu realizat de Valentin Arapu pe data de 17 august 2021 în satul Scăieni, raionul Dondușeni. Referințele la acest interviu sunt încadrate în text în paranteze: (L. C.).

⁷ *Fântâna*, regizor: Vl. Ioviță, Moldova-Film, 1966. <https://www.youtube.com/watch?v=DXXRSGqLhAY> (vizitat 05.08.2024).

⁸ *Dimitrie Cantemir*, scenariul: Vl. Ioviță, Regia: Vl. Ioviță, V. Calășnicov, Moldova-Film, 1973. <https://www.facebook.com/watch/?v=1151997848229557> (vizitat 07.08.2024).

⁹ La traversarea râurilor din cadrul Țării Moldovei se utilizau deseori podurile umblătoare, care reprezentau două luntri mari și late, numite *dubase*. De la construcția de *dubase* provine numele localității Dubăsari de pe malul stîng al Nistrului, pe care se fixa o podidă de bârne, prevăzută la margini cu apărătoare. Întreaga instalație mergea de la un mal la celălalt, grație unui scripete care aluneca pe o funie de cânepă, întinsă între cele două maluri. Podurile făcute pe *dubase* se întâlneau în apele tuturor râurilor navigabile ale țării (Giurescu 1973: 14; Mihailovici 1934–1936).

Referințe bibliografice

Bulgăr Gh. Dicționar de sinonime. București: Palmyra, 1993.

Bușoi Gr. Harul românesc – propunere pentru o emblemă. In: Revista Medicală Română, vol. LXIV, nr. 3, 2017, 181-184.

Buzilă V. Fântânile în sistemul de valori al culturii tradiționale. In: Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, vol. 5 (18), 2006, 29-45.

Carra J. L. Istoria Moldovei și a Țării Românești. Iași: Institutul European, 2011.

Cele mai frumoase pagini de înțelepciune biblică. Traduse din ebraică și greacă veche de M. Brăteanu și Fr. Băltăceanu. Cu un cuvânt însoțitor de A. Pleșu. București: Humanitas, 2015.

Ciobănel A. I., Drogeanu P. Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. Vol. III. Transilvania. București: Editura Enciclopedică, 2011.

Cocărlă P., Țugulschi R. Breasla ciubotarilor din Bender (1816). In: In memoriam professoris. Mihail Muntean. Studii de istorie modernă. Chișinău: Cartdidact; CE USM, 2003.

Comșulea E., Șerban V., Teiuș S. Dicționar al limbii române. Explicativ. Practic. Craiova: Vlad & Vlad, 1995.

Crăcea E. Dicționar latin-român, roman-latin. Constanța: Steaua Nordului, 2009.

Cuceu I. Dicționarul proverbelor românești, 7777 texte din „Dicționarul tezaur al paremiologiei românești”. București-Chișinău: Litera Internațional, 2006.

d'Hauterive Al. Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1902.

Dicționarul explicativ al limbii române. Ediția a II-a. București: Univers enciclopedic, 1996.

Eremia A. Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici. Chișinău: Știința, 2006.

Giurescu C. C. Contribuțiuni la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV-începutul secolului XIX. București: Editura Științifică, 1973.

Hodoș E. Mic dicționar pentru școale și particulari. Ediția I. Sibiu: Tipografia Arhidiecezană, 1929.

Ionescu V. Dicționar latin-român. Ediția a III-a. București: Lider, 1992.

Iorga N. Istoria relațiilor române. Antologie. București: Semne, 1995.

Mihailovici P. Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462–1755). In: Cercetări istorice. Revistă de istorie românească (Prima parte), 1934–1936. Anul X–XII, nr. 1. Iași: Institutul de Arte Grafice „Presa bună”, 1934–1936, 3-63.

Mihordea V. De Hauterive secretar domnesc în Moldova (1785). In: Revista Istorică, Anul XXI, nr. 1-3 (ianuarie-martie). Vălenii de Munte: „Datina Românească”, 1935, 33-39.

Munteanu A. Fântânile și izvoarele Moldovei de peste Prut. București: Editura Academiei Oamenilor de Știință din România, 2016.

Nuovo E. C. Mărturisirile Dorettei. Trad. de T. Conta. In: Vatra. Foaie ilustrată pentru familie. Anul I, nr. 14, 1894, 430-432.

Olărescu D. Filmul. Valențele poetului. Chișinău: Epigraf, 2000.

Pavelescu E. Economia breslelor în Moldova. București: Fundația Regele Carol, 1939.

Pop-Reteganel I. Casa țaranului român. Sfaturi. Sibiu: Editura „Asociațiunii”, 1927.

Robea M. M. Proverbe și zicători. Ghicitori. Ediție nouă, revăzută. București: Casa Editorială Muntenia, 1998.

Samarian P. Gh. Medicina și farmacia în trecutul românesc (1382–1775). Vol. I. Călărași-Ialomița: Tipografia „Moderna”, 1935.

Șăineanu L. Dicționar universal al limbei române. Ortografia Academiei Române. Ed. a VIII-a, revăzută și adăugită la ed. a VI-a. Craiova: Scrisul Românesc, 1929.

Tomuleț V. Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituții, regulamente, termeni). Vol. I. Ed. a doua, revăzută și adăugită. Chișinău: Lexon-Prim, 2014.

Vinereanu M. Dicționar etimologic al limbii române. București: Alcor Edimpex, 2008.

Vulpe A. (coord.). 2002. Dicționar explicativ al limbii române actuale (cu sinonime, antonime, paronime exemple). Vol. 2. Chișinău: Știința.

Anexă

Foto 1. Ghenadie Taran (a. n. 1967), pietrar-montor (s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni, 09.05.2024)

Foto 2. Galina Cuhareva (născută Rublova) (a. n. 1954), casnică. (s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni, 09.05.2024)

Foto 3. Larisa Jidraș (a. n. 1967), originară din s. Ștefănești r-nul Florești, locuitoare a s. Briceva din 1994, operator la oficiul poștal din s. Baraboi (s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni, 09.05.2024)

Foto 4. Elena Rotari (născută Bujenița) (a. n. 1950), originară din s. Văratîc, r-nul Rîșcani, locuitoare a s. Briceva din 1969 (s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni, 09.05.2024)

Foto 5. Svetlana Spivac (a. n. 1959), artistă, actriță la teatrul de păpuși din Bălți, actualmente este locuitoare a s. Briceva (s. Briceva, com. Tîrnova, r-nul Dondușeni, 09.05.2024)

Foto 6. Fântână cu ghidz de lemn (s.Vorniceni, r-nul Strășeni, 12.04.2014)

Foto 7. Fântână cu uluc special – teucă sau teică, numit și jgheab de fântână, Muzeul în aer liber din Dumbrava Sibiuului, Complexul Național Muzeal ASTRA (Sibiu, 18.10.2023)

Foto 8. „Cotețul fântânii de piatră” (s. Scăieni, r-nul Dondușeni, 17.08.2021)

Foto 9. Fântână cu cumpănă (s. Vorniceni, r-nul Strășeni, 12.04.2014)

Foto 10. Fântâniță, construită în anul 1953 de către Ion Petru Guțu, fiind refăcută recent cu stăruințele lui Vasile Bordian. Fântânița este amplasată la hotarul moșiilor satelor Scăieni și Tîrnova, r-nul Dondușeni (08.05.2024)

Valentin Arapu (Chișinău, Republica Moldova).
Doctor în istorie, Institutul Patrimoniului Cultural.

Валентин Арапу (Кишинев, Республика Молдова).
Доктор истории, Институт культурного наследия.

Valentin Arapu (Chisinau, Republic of Moldova).
PhD in History, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: valarapu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1103-9758